

Tomán László

Hátsó épület*

Győztes és legyőzött hadvezérek, politikusok, diplomaták, kémek és kémelhárítók emlékiratait és kulisszittkokat leleplező vallomásai után itt van egy igazán emberi dokumentum a második világháborúról. Emberi dokumentum az embertelenségről.

Anna Frank, a német és holland fasiszták elől rejtőzködő zsidó lány naplót ír. Úgy írja, mintha csak önmagának írná, önmagához szólna, mintha vigaszt keresne abban, hogy szavakba önti bánatát; de titokban arra gondol, hogy egyszer, ha megszűnik az embervadászat, s ő búvóhelyéről kiléphet az utcára, a szabadságba, újságíró, író lesz, és kiadja naplóját. Vágya nem teljesült. Két évi illegalitás után elfogták, családjával koncentrációs táborba vitték, s 1945 márciusában Bergen Belsenben meghalt.

Azt hiszem, az utóbbi évek legmegrázóbb irodalmi műve a „Hátsó épület”. Nemcsak azért, mert serdülő, 13–14 éves lány írta, s mert egy valóban rettenetes korról szól, hanem őszintesége, szókimondása, közvetlensége miatt. Nagyon szomorú könyv Anna Frank naplója. Nyolc, származása miatt pusztulásra ítélt ember él a rejtkehelyen, s ezt az életet az állandó rettegés, nélkülözés, pattanásig feszült idegek teszik tűrhetetlenné. Ilyen körülmények között fejlődik Anna, s naplójában megörökítette a bujdosás nehéz, keserű éveit. Az első hónapokban csak egyszerűen lejegyzik az eseményeket, megfigyeléseit, később mindinkább foglalkozik önmagával, lelki problémáival, jelenével és jövőjével, kilátásaival, vágyaival. Mert ebben az életen kívüli helyzetben sem szűnt meg Anna hinni, hogy a szabadság meghozza vágyainak teljesülését. Míg négy fal közé zárva minden pillanatban a halált várja, elemzi szüleinek, lakótársainak jellemét, elmélkedik, elkészíti saját egyéniségének kórképét, neveli önmagát, művelődik, rádöbben az élet tényeire, harcol önállóságáért, felnőttiségéért. Az utolsó hetekben egy életfilozófia körvonalai bontakoznak ki leveleiben (naplóját levélformában írta).

Kontemplatív pillanataiban minden egyes felmerülő kérdéssel kapcsolatban állást foglal, nézete van mindenről: irodalomról, művészetről, politikáról. Írói ambíció jelenik meg benne, de szigorú kritikusa önmagának; érzi, számára az írás életszükséglet, nem csak időtöltés: „Amikor frok, mindentől megszabadulok, eltűnik a bánat, visszatér bátorságom.”

* Anna Frank naplója, NOLIT kiadás, 1956.

Figyelemmel kíséri a második világháború eseményeit. Naplójában foglalkozik a katonai hadműveletekkel, kommentárt fűz hozzájuk: a nyugati inváziót például olyan alapossággal, olyan sokoldalúan, minden lehetőséget számításba véve tárgyalja, hogy szakember benyomását kelti. Az 1944 nyarán Hitler ellen elkövetett merénylet értékelése is hejyet kap Anna naplójában. Nem bízik a német tábornokokban, a militarizmus egy válfajának képviselőit látja bennük. Véleménye szerint a tábornokok csak azért akarják eltenni láb alól az egyik diktátort, hogy másikat állítsanak helyére.

A zsidókérdésről elfogulatlanul ír, de minden sorában érezzük az üldözöttek szomorúságát. Nehéz helyzetét súlyosbítja, hogy azokra gondol, akik nem tudtak elbújni a fasziszták elől, s valamelyik haláltáborban pusztulnak el; ekkor Anna nem menekülhet lelkiismeretfurdalása elől, önmagát vádolja, hogy esetleg élve marad. Nagy rokonszenvvel beszél azokról a becsületes hollandokról, akik vállalják, hogy életük kockáztatásával elrejtsek a zsidókat, s a bujdosókat segítsék. Habár ő nem holland, megszereti ezt az országot és bátor népét, maga is holland hazafivá válik.

Anna humanizmusa nem elégszik meg a saját népével vállalt szolidaritással; a háborút, az emberek közötti esztelen vérengzést, öldöklést is elítéli: „Miért költenek naponta milliókat háborúra, s egy fillért sem egészségügyre, művészekre, szegényekre?” Ennél is tovább megy. Látja a társadalmi igazságtalanságot, a szegények és gazdagok egymással szemben álló arcvonalát, s az elnyomottak, éhezők, szenvedők oldalára áll: „Miért kell egyes embereknek éhezniük, amíg vannak többletek, melyek a világ más részein rohadnak?”

Nyomon kísérhetjük a naplóban, hogy fejlődik ki Annában a velük rejtőzködő Petr iránti szerelem. Anna beszámol a viszony minden egyes mozzanatáról. Eleinte észre sem veszik egymást, sőt bizonyos ellenszenv választja el őket, aztán felfedezik, hogy közös problémáik vannak, összebarátkoznak, s ebből a lelki kapcsolatból gyermekien ártatlan, mégis szenvedélyes szerelem születik. Ez a szerelem lényegében a világtól való elzártság eredménye. Anna a Petr-rel való együttlétben, beszélgetésben, csókokban keres menekülést abból a rettenetes légkörből, amely a „hátsó épület”-ben uralkodik. A bizonytalanság, a félelem idegessé teszi az embereket; a felszabadulás még beláthatatlanul messze van, annál közelebbről fenyeget a leleplezés réme. Az emberek türelmetlenek, ingerlékenyek, lelkibetegek. Anna ezt az állapotot okozóival összefüggésben látja és vizsgálja. Ő maga nem tud egyetérteni szüleivel és lakótársaikkal. Mély szakadék különíti el a nemzedékeket: Annát a körülmények önállóvá teszik, (bár állandóan szenved magányossága miatt), regeteget olvas és tanul, jóval átlagon felül; műveltséget szerez. Kutató tekintete az emberek lelkébe hatol, s épp ezért nem érti meg anyját — aki a régi, kispolgári anya és asszony típusa. Anna más ember akar lenni, az ő női ideálja nem az anyja, helyette önmagában épített fel egy eszményképét; álmatlan, rettegő éjszakákon, vagy naplója fölé hajolva képzelte el: „Szükségem van valamire, férjemen és gyermekeimen kívül, kell valami, aminek az életemet szentelem!”

„Ha isten megengedi, hogy életben maradjak, dolgozni fogok a köz javáért, az emberiségért.”

Néha hangosan, de leginkább csak naplójába írva lázad fel környezete ellen, s kétségbeesett epedéssel néz a függönyön át a kék vagy borús égre, a zöldelő vagy hótakarta fákra — a szabadság jelképeire.

A naplófüzetben, melyet Anna tizenharmadik születésnapjára kapott, röviddel a rejtékhelyre való vonulás előtt, egy egész életet írt meg két év alatt, egy élet tragédiáját tárta fel. Ez a két év őt, a gyereklányt, igazi felnőtté érlelte, felnőtté, aki vállalja a harcot, képes szenvedni, de bízni is tud. 1944-ben, tizenötéves korában Anna látja a kaotikus, pusztulásnak indult világot, mármár úrrá lesz rajta a pesszimizmus, de mindennek végén felülkerekedik benne a remény. Elkészülésében időnként lemond arról, hogy valaha is kikerül a titkos rejtékhely poklából, amely testet és lelket egyaránt felőröl, de aztán megjelenik benne a bátorság, a kitartás, s legyőzi minden gyengeségét.

Ahogy a napló vége felé közeledünk, úgy komolyodik, úgy válik csáknem filozófikussá Anna hangja. Egymás után merülnek fel a lét problémái. Ő már tulajdonképpen leszámolt a világgal; kialakította róla véleményét, világosan meghatározta viszonyát a valóság iránt. Benne találkoznak korunk embertelenségeinek hatásai, Anna az ellentmondások gyújtópontjába került. Ezt állapítja meg, szinte sorsszerűen, utolsó feljegyzéseiben, amely 1944. augusztus 1-én kelt. Életének halálos számadása ez. Borzalmas megérzéssel írta ezt a levelet. Elkkor, egy lépéssel a halál előtt, felismeri magában a jóságot, s így végül feljegyzését: „... megkísérlem megtalálni a módját, hogy az legyek, ami lenni szeretnék, és ami lehetnék, ha nem volnának élő emberek a világon.” De vannak, voltak, s az emberek egy része nem engedte meg, hogy Anna Frank s vele együtt sokezer társa az legyen, ami lenni akar: ember. A bergnbelsen haláltáborban megfellebbezhetetlenül némult el Anna, de naplója megmaradt és figyelmeztet. Ennek a tizennégyéves lánynak a remekműve mentő. Szavait és Anna halála gyűlöletet ébreszt. Amíg élt, ő tudta, mi a gyűlölet, tudta, kit kell gyűlölni. Ez nem embertelenség, mert az igazság az emberi méltóság követeli. Anna naplójából, amely felejthetetlen olvasmány, tanúságtétel és vádirat, mi még jobban megtanuljuk gyűlölni a gyilkosokat, azt a rendszert, amely különbséget tett ember és ember között, ezeket küldött gázkamrába, százezreket a csataterék tömegvágóhídjára. Több ez a könyv, mint szépirodalom, több, mint erkölcsi cél: humánus.

Tegyük ezt a művet kötelező háziolvasmánnyá az iskolákban:

TOMÁN László